

ДОБРОЧИННА ПІДТРИМКА ОСВІТИ В УКРАЇНІ (XIX ст.): МОТИВАЦІЯ ПЕРСОНАЛЬНОЇ СПІВУЧАСТІ

Н. Сейко

Сучасна українська школа, переживаючи низку соціокультурних трансформацій, потребує постійної підтримки з боку соціуму – держави, місцевої громади, приватних осіб. Така підтримка у вигляді добродійної допомоги навчальним закладам існувала в Україні протягом кількох століть. Причому у всіх відношеннях етапним для становлення добродійності у сфері освіти можна вважати XIX століття. Всі типові форми добродійності – приватна, державна і громадська – стали набувати ознак системності. Координаційні функції добродійності взяли на себе Міністерство народної освіти (з 1802 р.) та попечителі навчальних округів (з 1803 р.).

Проблема становлення й розвитку добродійності в сфері освіти звертає нас, передовсім, до глобальних філософських категорій – добра, блага, „добротоделання”, добродійності тощо. Якщо звернутися до філософського тлумачення поняття „благо” („добро”), можна простежити суперечність між прагматичним („добро” як маєтність) і чуттєвим („добро” як емоційний порух душі) на чолі цієї категорії. Основою для християнської добродійності стали певні правила співжиття на основі християнських догм: жертвна любов до ближнього, даєння і воздаяння („Давайте, і дається вам... бо якою міркою міряєте, такою само відміряється вам”), милосердя і гостинність. Євангеліє від Луки вміщує чотири заповіді блаженства, які мають відношення до добродійності: блаженство бідності, злиденності духу, страждання і гоніння за віру („Яко наг, яко благ”).

У XIX столітті в Україні (як і по всій території Російської імперії) головними організаторами й

учасниками добродійної діяльності на користь освіти були: імператорська родина як соціальна інституція – головний добродійник і меценат, приклад якого мали наслідувати інші вельможні особи та їхні родини; добродійні товариства загальнодержавного рівня, насамперед Імператорське людинолюбне товариство та Відомство закладів імператриці Марії; прикази громадської опіки; земства; добродійні товариства місцевого рівня, насамперед товариства допомоги неможливим учням при навчальних закладах різного типу; храми і монастирі; педагогічні та попечительські ради навчальних закладів; приватні особи.

Найбільшу добродійність у сфері освіти України в XIX ст. виявляла соціальна еліта найбільших етнічних груп: польська шляхта; українська козацька старшина; найзаможніше російське чиновництво; німецькі, чеські, єврейські заможні родини; духовенство; купецтво (з другої половини XIX ст.); педагогічні працівники, учні, студенти (переважно як організатори та учасники збірних пожертв).

Добродійність як соціальне явище XIX століття була предметом зацікавлення й мотиваційної підтримки з боку держави як джерело фінансування системи освіти та соціального захисту. Тому найзаможніші представники українського купецтва, шляхти, чиновництва, інтелігенції охоче жертвували на розвиток освіти.

У 1803 році в Російській імперії було прийнято «Попередні правила про прийом пожертв», згідно з якими держава брала участь у заснуванні й фінансуванні нових навчальних закладів лише частково. Затверджуючи „Правила...”, уряд, без сумніву, розраховував на місцевий патріотизм. 1810

року міністр народної освіти вимагав від попечителів учбових округів надавати йому відомості про всі значні пожертви негайно, а про більш дрібні – за кожну третину календарного року; ці відомості доводилися до відома імператора. Щоб заохотити приватних осіб до добродійної діяльності, пропонувалося повідомляти про пожертви на сторінках центральних столичних періодичних видань, а в навчальних закладах ввести спеціальні прошнуровані книги для реєстрації пожертв. Добродійників, які жертвували готівкою чи речами не менш як на 1 000 руб., міністр пропонував називати почесними добродійниками і вписувати їхні імена на спеціальній дошці в училищах. Якщо сума пожертви перевищувала 3 000 руб., портрет такого добродійника мав бути вивішений в училищній залі; за умови пожертви в 5 000 руб. і більше – міністр клопотав про височайший рескрипт (подяку) на ім'я жертводавця.

Добродійна діяльність у галузі освіти могла стати приводом для зміни на краще соціального статусу жертводавця. Тому можна назвати кілька причин, що спонукали займатися добродійністю в освіті. Це могли бути етичні чи релігійні міркування, честолюбство, бажання репрезентувати свій матеріальний статус тощо. Посада почесного попечителя, яку міг обійняти добродійник, прирівнювалася до державної служби, яка, хоч і не давала права на пенсію, але прирівнювала добродійника до чиновника певного рангу і давала можливість отримувати нагороди відповідно до вислуги років. Особливо важливо це було для купців, які активно долучилися до добродійності в освіті України з другої половини XIX ст. Їм, як особам з достатнім фінансовим достатком, але без дворянства, добродійність давала шанс на присвоєння дворянського статусу – як особистого, так і потомственного.

Спонукальним чинником індивідуальної добродійності могло стати сильне емоційне потрясіння, пов'язане з обставинами особистого життя. Класичним прикладом такого роду мотивації стало заснування у Києві колегії Павла Галагана. Як земський і громадський діяч батько Павла Галагана – Григорій Павлович – протягом свого життя багато зробив для підтримки освіти у своєму краї. Він склав детальний план початкової освіти у Прилуцькому повіті, пожертвував своє помістя в с. Дегтярі для відкриття ремісничого училища. У 1871 р. виключно на кошти Г. Галагана було відкрито колегіум в пам'ять про загибель його єдиного сина Павла, який раптово захворів і помер у с. Сокиринці у 1869 році.

До надання добродійної допомоги почасти спонукало бажання виявити вірнопідданські почуття, прикладом чого стало активне заснування іменних стипендій у другій половині XIX – на по-

чатку XX ст., які присвячувалися членам імператорської родини, попечителям учбового округу, професорам університетів, родичам і близьким тощо. Серед пожертв на навчальні заклади – стипендії імені Миколи I, „імені дійсного таємного радника фон Брадке” (університет св. Володимира), „на честь чудесного спасіння життя Государя Олександра II 4 квітня 1866 року”, „в пам'ять 25-річчя царювання Государя Імператора Олександра II” (Київська 1-а гімназія), „в знак поваги до колишнього волинського губернатора Ю. Подгоричани-Петровича”, „в знак поваги до колишнього голови Житомирського окружного суду дійсного статського радника Крестьянова” (Житомирська 1-а чоловіча гімназія) тощо. У 1912 р. в Білоцерківській гімназії було дві іменні стипендії, у Глухівській – одна, в Житомирській – чотири, в Кам'янець-Подільській – п'ятнадцять. В університеті св. Володимира в цей час було 59 іменних стипендій.

Найвидатніші добродійники могли бути нагороджені орденом святого рівноапостольного князя Володимира (заснований 1782 р.) IV-го ступеня. Статут цього ордена передбачав, що його можуть удостоїтися почесні попечителі гімназій і училищ, а також особи, які отримали орден св. Анни і знову відзначилися на ниві добродійності у такій само діяльності. Почесні попечителі гімназій і училищ, які мали вже орден св. Анни і св. Володимира, могли претендувати на останній знову, але вже III-го чи навіть II-го ступеня. Орден св. Володимира I-го ступеня міг бути пожалуваний виключно особисто імператором без подання відповідних міністерств. Для прикладу наведемо перелік нагород одного з найвідоміших українських добродійників – Н. А. Терещенка: орден Станіслава 3-го ступеня (нагороджений 20 січня 1878 р.); орден св. Володимира 3-го ступеня (1 січня 1880 р.); орден Станіслава 1-го ступеня (24 травня 1884 р.); орден Анни 1-го ступеня (24 квітня 1888 р.); орден св. Володимира 2-го ступеня (1 січня 1889 р.); орден Почесного легіону (13 січня 1901 р.); орден Білого Орла (квітень 1901 р.).

Індивідуальна добродійність на користь навчальних закладів України у XIX ст. представлена, передусім, давніми старшинськими козацькими родинами та їхніми нащадками, польською (чи сполонізованою українською) шляхтою та – з середини XIX ст. – російськими, єврейськими та українськими купецькими родинами.

Останнім часом посилюється інтерес до вивчення історії індивідуальної добродійності в контексті сімейно-спадкового її характеру, і цьому можна знайти принаймні дві причини. По-перше, така добродійність у розвитку української освіти XIX ст. посідала одне з провідних місць,

починаючи з засновництва вищих та середніх навчальних закладів (Харківського й Київського університетів, перших гімназій). По-друге, образ сучасного доброчинника у царині освіти, ще не маючи рис сімейної спадковості, вже має спиратися на певну мотивацію, історичні традиції якої в Україні були досить сильними. В Російській імперії другої половини XIX ст. за умови крайньої поляризації багатства й бідності індивідуальна приватна доброчинність ставала надійним регулятором соціальної рівноваги. Крім цього, система державного соціального захисту була нездатна здійснити достатню допомогу нужденним.

Серед визначних жертвувателів на користь розвитку освіти насамперед варто назвати родину Терещенків – відомих українських доброчинників та меценатів другої половини XIX – початку XX ст.

Олександр Терещенко жертвував кошти переважно на підтримку незаможних студентів, гімназійної освіти, медичних установ та музичних колективів Києва. Артемію Якович Терещенко отримав у 1870 р. титул потомственного дворянина „в ознаменування його особливих заслуг... і в заохочення доброчинної діяльності”. Нікола Артеміювич протягом двадцяти років був попечителем Глухівської гімназії, у 1861 р. був нагороджений срібною медаллю „За усердие” і дістав Височайшу подяку за пожертви 1860 р. Родинний герб Терещенків мав девіз: „Прагненням до громадянського добра”. У 1878 р. Нікола Артеміювич був зарахований на дійсну службу до Імператорського людиналюбного товариства на посаду попечителя Глухівського дитячого притулку, і став дійсним статським радником. З 1881 р., як попечитель 1-ї Київської гімназії, від сплачував стипендії не менш як десяти гімназістам щороку.

Ще один вид стипендіальної доброчинності у сфері середньої освіти – призначення стипендії з умовою, що випускник певного навчального закладу відпрацює визначену наперед кількість років у місті, містечку чи селі. Така стипендія, наприклад, була заснована в Острозькому повітовому училищі: „Селяни – власники і колишні державні Острозького повіту, громадськими приговорами... постановили виховувати в Острозькій прогімназії по одному вихованцю від волості і п'ять від повіту для заміщення цими вихованцями згодом посад волосних писарів і сільських вчителів”.

Суми на доброчинні пожертви часто-густо різко відрізнялися величиною. Але від того сам факт доброчинності не применшувався. Так, пожертви розміром 200 руб. вистачило б заледве на підтримання, а не на утримання одного з учнів гімназії. Найімовірніше, це могла бути плата за навчання одного гімназіста. Тим паче не вистачило б цих грошей, наприклад, для студента

університету. Але значущість кожного окремого факту доброчинності є непересічною, адже в цій ситуації мешканці певного міста або викладачі певного навчального закладу без примусу, з власної волі ставали доброчинниками. Мотивацією могло стати почуття батьків, які втратили дитину і в пам'ять її вирішили заснувати стипендію її імені. Доброчинність почесних попечителів, блюстителів, навіть штатних смотрителів мала інший характер – для них це був майже обов'язок, без якого вони навряд чи могли претендувати на вказані посади. Варто зауважити, що в одному випадку йшлося про задоволення власного самолюбства, в іншому – про демонстрацію свого достатку, своєї сили, свого впливу, в третьому – про пам'ять одних людей про інших, в четвертому – про реалізацію вірнопідданських почуттів. Але існували й приклади щирого милосердя, не затьмареного будь-яким, навіть психологічним розрахунком. Найчастіше таким прикладом були стипендії „в складчину”.

Протягом XIX ст. виникали ситуації, коли навчальні заклади створювалися завдяки приватній ініціативі заможних громадян регіону. Класичним прикладом такого засновництва стало надання приміщення для гімназії київським губернатором І. Фундуклеєм. Він також підтримував інші навчальні заклади округу, наприклад, Ніжинську гімназію. Деякі дослідники його життя і діяльності вважають, що у Києві за час його тринадцятирічного губернаторства не було більш щедрого на пожертви доброчинника. Зауважимо, однак, що ім'я І. Фундуклея відоме в історії доброчинності передовсім у зв'язку із заснуванням в м. Києві жіночої гімназії, названої згодом його іменем – Києво-Фундуклеєвською.

На закономірну увагу істориків заслуговує також особливий навчальний заклад, створений на Лівобережжі – лицей князя Безбородька. Олександр Безбородько (1747–1799) займав особливе місце серед царедворців Катерини II. При ній він керував зовнішньою політикою імперії, а при Павлі I став державним канцлером. У своєму заповіті О. Безбородько призначив 210 000 руб. на Виховний будинок, який мав бути розміщений в Україні. Оскільки його спадок, з причини відсутності спадкоємця, перейшов до молодшого брата Іллі, то саме останньому довелося розпорядитися цими доброчинними коштами, на які замість Виховного будинку було відкрито знаменитий Ніжинський лицей.

Крім Безбородьків, Галаганів, Терещенків, приватною доброчинністю на території одного лише Київського навчального округу вирізнялися родини Браницьких, Олізарів, Судієнків, Ладомирських, Ілінських, Сангушків та ін.

Таким чином, особливо значущим чинником розвитку доброчинності упродовж всього періоду її розвитку були особисті чесноти, пов'язані з індивідуальним окресленням поняття соціальної справедливості, християнського милосердя тощо. Така мотивація тою чи іншою мірою присутня в кожній доброчинній жертві на користь освіти, якою би „організованою” ззовні вона не була. Численні приклади підтверджують такого роду мотиваційну специфіку доброчинності у сфері освіти. Наприклад, доброчинна діяльність на благо освіти з боку родин Терещенків, Ханенків, Кушелєвих-Безбородків не може бути окреслена як суто прагматично орієнтована чи вмотивована бажанням отримати визнання від співвітчизни-

ків. За своє життя Нікола Артемійович Терещенко пожертвував на доброчинні цілі близько п'яти мільйонів рублів. Зрозуміло, що для задоволення потреби у визнанні достатньо було б набагато мізернішої суми. Найімовірніше, доброчинність стала своєрідним способом життя для певної частини соціальної еліти України XIX ст.

Аналіз історичної практики стимулювання доброчинності в царині освіти свідчить, що публічне визнання державою заслуг доброчинників підвищувало статус і їх самих, і об'єктів їхньої філантропії, і самого явища доброчинності в освіті загалом. Так розширювалося коло учасників доброчинності, сфера її впливу, ресурсне забезпечення, а також зростав престиж доброчинної діяльності.

УЧИТЬСЯ СОПЕРНИЧЕСТВУ В ДОБРОДЕТЕЛИ И КОНКУРЕНЦИИ В БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТИ

М. Мацевич

*Дом-то человек построит, а сам расстроится.
Кто же будет жить в доме?
А.Платонов. «Котлован»*

*«Сила моя совершается в немощи»
(2 Кор. 12:9)*

М

ы живем в эпоху большого напряжения творческих и интеллектуальных усилий. Безусловно, не остаются в стороне от этих процессов и педагогические изыскания. Однако в современной педагогике все больше и больше торжествуют тенденции педагогического эмпиризма, скованности педагогической мысли, подчиненности принципам натурализма.

Изначально господствующая академическая теория педагогики веками разрушала христианские основы жизни. Поэтому современное образование не дает возможности отличить истинные зерна от плевел. Перед лицом надвигающейся всепланетарной бездуховности мы наивно беспомощны, груды диссертаций и методик оказываются только

пылью, и единственной возможностью спастись становится необходимость обратиться к основам христианства, к основам, а не фарисейским имитациям. Ибо само понятие «образование» мы и то исказили. Проблемы образования уже не ограничиваются только школой, а охватили всю жизнь, и не в одной какой-либо стране, а во всем мире.

Современная же педагогика продолжает идти по пути формирования прежде всего характера: уметь проводить в жизнь свои идеи, осуществлять свои замыслы, уметь добиваться поставленных целей, уметь овладевать окружающей средой. Однако физическое здоровье, культура ума, сильный характер не могут спасти человека от внутренних нравственных трагических конфликтов, от холода бездушия и «грядущего хама».